

– Kitap Tanıtımı –

MOLLA FENÂRÎ'NİN VARLIK ve BİLGİ ANLAYIŞI
Betül Gürer, Molla Fenârî' nin Varlık Ve Bilgi Anlayışı, İstanbul:
İnsan Yayınları 2018, 2. Basım, 500 sayfa.

Mahmut ASLAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tasavvuf Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

mahmutsln@gmail.com

Osmanlı düşüncesinin baş mimarlarından biri olarak kabul edilen Molla Fenârî (v. 834/1431), akli ve nakli ilimlerde yüksek mertebelere ulaşmış; kendi devrinde şer'i ilimlerle tasavvuf arasında kayda değer sentezlerde bulunmuş ender şahsiyetlerden biri ve önemli bir Osmanlı mutasavvıfıdır. Osmanlı Devleti'ne müderris, kadı ve şeyhülislam olarak büyük hizmetlerde bulunmakla beraber Osmanlı devletinin ilk şeyhülislamı olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti'nin siyâsî, ilmî ve entelektüel hayatına, icrâ ettiği görevleri, yazdığı eserleri ve yürürlüğe koyduğu birçok yenilikleri ile önemli tesirlerde bulunmuştur.

Betül Gürer'in, *Molla Fenârî' nin Bilgi ve Varlık Anlayışı* adlı doktora tezinden kitaba uyarlanmış eserde; Osmanlı'nın ilmî, siyâsî ve düşünce tarihinde mühim izler bırakmış olan Molla Fenârî'nin bu izlerinin metafizik ve entelektüel arka planına, onun bilgi ve varlık nazariyesini ele alarak yaklaşılmaktadır. Eserin konusu, Molla Fenârî' nin bilgi ve varlık görüşünün Tasavvuf bilim dalı çerçevesinde incelenmesidir.

Molla Fenârî'nin bilgi ve varlık anlayışı, Sadreddin Konevî'nin Tasavvuf tarihinde derin izler bırakmış olan *Miftâhu'l-gayb*'ına şerh olarak kaleme aldığı *Misbâhu'l-üns beyne'l-ma'kûl ve'l-meşhûd* adlı eseri çerçevesinde ele alınmıştır. *Misbâhu'l-üns*, Fenârî'nin tasavvufi görüşlerini büyük ölçüde yansıttığı için sadece *Misbâhu'l-üns* üzerinden yapılacak değerlendirme sonucunda Fenârî'nin bilgi ve varlık anlayışı hakkında ana hatları ile fikir

edinilebilir. Zaten Fenârî'nin diğer eserleri, farklı disiplinler üzerine yazılmış ve tasavvufî içeriği *Misbâhu'l-üns'e* göre daha sınırlı olan kitaplardır.

Misbâhu'l-üns, üzerine yapılacak tetkikler, *Miftahu'l-gayb'a* bir şerh olması yönüyle Konevî üzerinden İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücud düşüncesinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Fakat aynı zamanda Fenârî'nin, Osmanlıdaki konumu itibarıyla fikirlerini yansıtmaya bakımından eserinin Osmanlı düşüncesinin temel karakterini yansıtan bir yöntem ve muhtevaya sahip olması bize Osmanlı düşüncesinin kavranmasının da kapısını açacaktır.

Eserde, Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns'teki* görüşlerini, bu eserle aynı doğrultuda yer alan diğer *Miftâhu'l-gayb* şerhleriyle mukayese ederek ele almaya çalışan Gürer, bu şekilde Molla Fenârî'nin *Miftâhu'l-gayb* şerh etme geleneğindeki yerini ve bu geleneğe yaptığı tesiri ortaya çıkarmayı hedeflediğini beyan etmektedir (s,14). Bunun yanında eserin Tasavvuf anabilim dalında Molla Fenârî'nin tasavvufî görüşleri üzerine yapılmış ilk doktora çalışması olması sebebiyle akademik tasavvuf dünyasına büyük bir katkı sunduğu muhakkaktır.

Eser bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, yöntemi, amacı, kaynakları ve sınırları hakkında bilgi verilmektedir. Burada, eserde kullanılan kaynakların kısa birer tanıtımı ile birlikte Molla Fenârî üzerine yapılan müstakil çalışmaların da bir listesi yer almaktadır (s, 22-24).

Molla Fenârî'nin hayatı, eserleri ve *Misbâhu'l-üns'e* tahsis edilen birinci bölümde, Fenârî'nin biyografisi olabildiğince özet şekilde ele alınmıştır. Ancak, hem Fenârî'nin hayatı hem de eserleriyle ilgili konularda, bazı kaynaklarda ve araştırmalarda yer alan birtakım yanlış bilgiler konusunda titizlikle durulmuş, bu konularla ilgili bazı detaylara da yer vermiştir (s,48-49). Bunun yanı sıra bu bölümde Fenârî'nin tasavvufî kimliği ve Osmanlı Devleti'nin ilmî geleneğindeki tesirleriyle, Osmanlı düşüncesindeki konumu ele alınmış ve böylelikle Molla Fenârî'nin Osmanlı tefekkür tarihindeki önemine de dikkat çekilmiştir.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Sadreddin Konevî'nin Tasavvuf tarihinde yeni bir dönemi başlatan eseri *Miftâhu'l-gayb'ın* Tasavvuf tarihindeki yerinden ve öneminden bahseden Gürer, bu bağlamda araştırmacının ana kaynağı olan ve Molla Fenârî'nin tasavvufî görüşlerini ihtivâ eden en önemli eserlerinden biri olan *Misbâhu'l-üns'ün* tanıtımını yapmıştır. *Miftâhu'l-gayb* hakkında bu şekilde bilgi verdikten sonra yazar, ilk *Miftâh* şerhi olan ve aynı zamanda Anadolu ve İran topraklarında teorik irfan öğretiminin temel metinlerinden biri olan *Misbâhu'l-üns'ün* ve onunla aynı sahada yer alan diğer *Miftâhu'l-gayb* şerhlerinin tanıtımlarına yer vermiştir. Burada *Misbâhu'l-üns'ün* yurt içindeki kütüphanelerde tespit edilen tüm nüshalarının bir listesini vererek, eserin muhtevâsı, yöntemi, üslûbu ve diğer *Miftâhu'l-gayb* şerhleri üzerindeki önemli etkilerini belirtmiştir.

Bu kısımda diğer *Miftâhu'l-gayb* şerhleriyle ilgili gerek kütüphane kayıtlarında ve gerekse bazı çalışmalarda yer alan, eserlerin müelliflerine nispet edilmesiyle ilgili yapılmış olan birtakım yanlışlıklar da düzeltilmiştir.

Eserin ikinci bölümünü dört başlık altında toplanmış olup ilk başlık; Molla Fenârî'nin varlık anlayışına tahsis edilmiştir. Öncelikle vücûd, adem, vücûd ve sübût şeyliği, hakikat ve mahiyet gibi varlık konusuyla ilgili temel meseleler ve kavramlar kısaca vahdet-i vücûd terminolojisinin önemli konu ve kavramları, Molla Fenârî'nin görüş ve yaklaşımları, Ekberî gelenekteki genel anlayış ve diğer *Miftâhu'l-gayb* şârihlerinin fikirleri mukayese edilerek incelenmiştir. Burada özellikle Vacib ve Mümkün varlık arsındaki farka değinilerek, Vacib yani Mutlak Varlık'ın Hakk'ın varlığından ibaret olduğu ortaya konmuştur. Daha sonra Varlık ile ilgili temel terimler ve varlık-mahiyet ilişkisine değinilmiştir.

İkinci bölümün ikinci başlığında “Bir” ve “çok” ilişkisi değerlendirilmiş Hakk'ın varlığı ile âlemin teşekkülû bir diğer tabirle Hakk-âlem münâsebeti ele alınmaya çalışılmıştır. Burada Sadreddin Konevî'nin filozofların sudûr nazariyesine alternatif olarak ileri sürdüğü “Bir'den bir çıkar” anlayışı Molla Fenârî'nin yorumlarıyla değerlendirilmiştir.

Üçüncü başlıkta, Varlık ve Esmâ-i İlahiye ilişkisine kısa bir girişin ardından Hak-âlem münâsebetinin sonucu olan varlıkların zuhûru ve ilâhî isimler torisi hakkında detaylı bir anlatıma gidilmiştir. Örneğin varlıkların zuhurunda isim ve sıfatların rolüne değinilirken; Fenârî'nin, “Mevcudatın tamamı, ilahi isimlerin tecellilerinin suretleri, asli şe'nlerinin mazharları ve ilmi nispetleridir” gibi sözleri ile varlıkların zuhurunun Esmâ-i İlahiyye ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Dördüncü ve beşinci başlıklarda ise sırasıyla Varlık Mertebeleri üzerine, Molla Fenârî'nin beş mertebe tasnifi (Hazarat-ı Hamse) tek tek açıklanmış ve varlıkta zuhûr ve tecellî mevzuları incelenmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde genel olarak Molla Fenârî'nin bilgi anlayışı iki başlık şeklinde düzenlenmiştir. İlk başlıkta öncelikle, bir ilim dalının taşınması gereken kriterlerden söz edilmiş, metafizik de denilen ilm-i ilâhî, bu ölçütler çerçevesinde değerlendirilmiş ve ilm-i ilâhînin konu, mesele ve ilkeleri tespit edilmiştir. Yine bu kısımda, sistemli olarak ilk defa Sadreddin Konevî tarafından ileri sürülen “tahkik kaideleri” Molla Fenârî'nin kurduğu düzen içerisinde tahlil edilmiş ve bunların Metafizik meselelerle irtibatı ve metafizik problemlerin çözümündeki katkıları üzerinde durulmuştur.

Bu bölümün ikinci başlığında, Molla Fenârî'nin bilgi tanımı, bilginin imkânı ve aklın sahih marifeti elde etmedeki sınırlılığı incelenmiş, keşf ve müşâhedenin akıl ve nassa ilave bir bilgi kaynağı olmasının şartları ve bunun neticeleri ele alınmıştır. Keşf ve müşâhedenin mahiyeti tartışıldıktan sonra

Hakk'kın, bilginin konusu olması; idrâkin tanımı, mertebeleri ve gerçekleşmesi ve bunlarla alakalı mevzular işlenmiştir.

Ekberiye geleneğinin Osmanlı'daki en önemli temsilcilerinden biri olan Molla Fenârî'nin, Sadreddin Konevî şârihlerinin içinde en önemli isimlerinden biri olduğu; eserlerinde İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerini sentezlediği, birbirine muhalif gibi görünen İbn Arabî Metafizîği ile Fahreddin Râzî anlayışını birleştirdiği anlaşılmaktadır. Molla Fenârî'nin Türk-İslam düşüncesine en büyük katkısı Ekberî fikirleri Osmanlı entelektüel hayatına aktarmış olmasıdır.

Sonuç olarak; *Misbâhu'l-üns* üzerinden Molla Fenârî'nin tanınmasına büyük katkılar sağlamış olan eser, Osmanlı'nın kuruluş döneminden başlayarak etkili olan kültür ve ilmî geleneğin anlaşılmasını kolaylaştırmış aynı zamanda Tasavvuf alanında şimdiye kadar böyle ayrıntılı bir çalışma yapılmamasından kaynaklanan boşluğu doldurmuştur. Böylelikle ileride konu ile ilgili yapılacak çalışmalara da kapı açılmıştır.